
ŞAMAXI RAYONUNUN XATİRƏ TİKİLİLƏRİ

Azərbaycanın yetkin orta əsr dövrünü ölkənin xatirə memarlığının çiçəklənmə dövrü adlandırmaq olar. Məlum olduğu kimi, tipologiya baxımından bu tikililər qüllə tipli və kubvari türbələrdən ibarət iki tipə ayrılır. Birinci tipin təsnifatının əsasına vertikal bölgülər üstünlük təşkil edən kompozisiya quruluşu, daxili məkanların iki qatda yerləşmə tərzı (birinci qatda sərdəbə yerləşirdi) qoyulmuşdur. Bu tip türbələrin örtüyü iki qatlı olurdu, çatma və ya elips formasına malik daxili günbəz piramida şəkilli və ya konusvari olurdu. Bu tipoloji xüsusiyyətlərlə yanaşı, Azərbaycanın xatirə tikililəri ayrı-ayrı regionlara və memarlıq məktəblərinə məxsus bir sıra bir sıra digər xüsusiyyətlərlə də fərqlənir.

Azərbaycanın Şamaxı rayonunda yerləşən orta əsr xatirə tikililərinin memarlığı arasında Şirvan-Abşeron orta əsr abidələrinin memarlığına xas olan bir sıra ümumi xüsusiyyətlər diqqəti cəlb edir. Şirvan ustalarının inşaat sənəti bu tikili qrupunda özünün xarakterik xüsusiyyətlərini biruzə vermişdir.

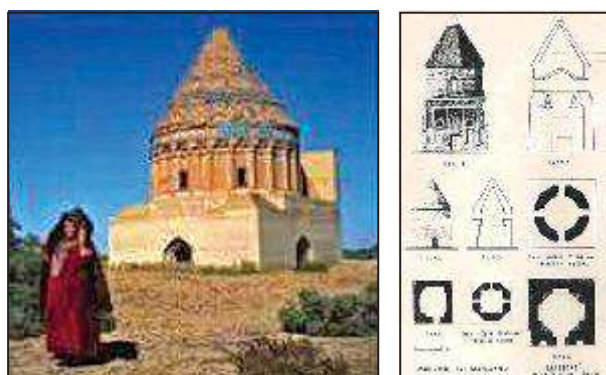
Rayonun daha erkən xatirə tikiləri sırasına Şamaxı şəhərindən 18 km cənubi-şərqdə yerləşən Göylər kəndindəki Pir Mərdəkan türbəsinı (XIII - XIV əsrlər) qeyd etmək olar (şəkil 1). Türbə Şeyx İmam Mərdəkaninin məzarı üzərində salınmışdır. Bu abidə vaxtilə Şamaxı-Ərdəbil karvan yolunun üstündə yerləşən və tərkibində məscid, hücrə, karvansara və digər yardımçı tikililər olan XII-XIII əsrlərin xanəgah kompleksinə daxil idi. Lakin bu xanəgah kompleksindən yalnız türbə dövrümüzə qədər salamat qalmışdır. Karvan yolunun üstündə yerləşməsi kompleksin vaxtilə həm ticarət, həm də ziyarət əhəmiyyəti daşımasını göstərir.

Türbənin qarşısında hücrə yerləşəsi ilə əlaqələnen kiçik həyat yerləşir (şəkil 2). Burada həyata keçən arxeoloji qazıntılar zamanı bu həyətın yaxınlığında üzərində ərəb yazıları olan maraqlı plitələrə malik iki dəfn yeri aşkar edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki hücrənin iki giriş qapısı vardır. Hücrənin solunda ibadət zalı var idi. zala giriş hücrədən və həyat tərəfdən nəzərdə tutul-

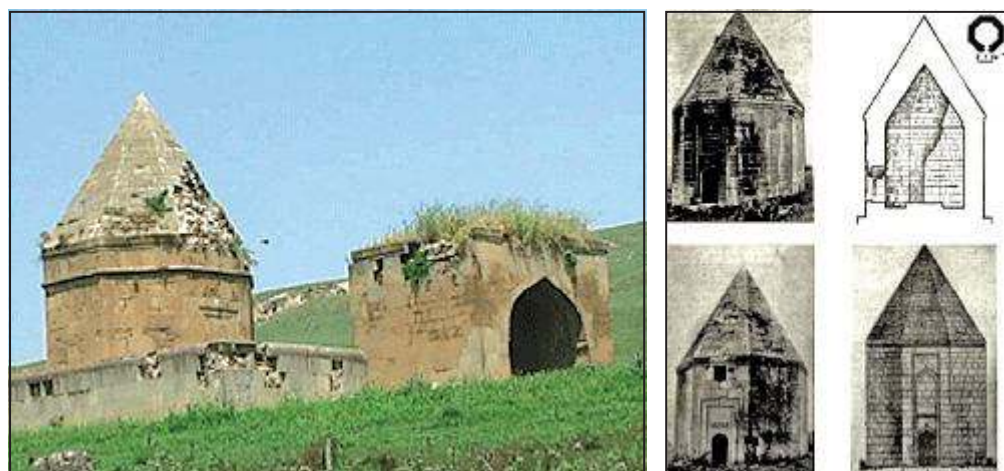
Bu abidənin həcm-məkan strukturu Türkmənistanda Kunya-Ürgəndəki yerləşən Fəxrəddin Razi türbəsinə (XIII əsr) xatırladır (şəkil 3). Lakin Fəxrəddin Razi türbəsi daha hündür kompozisiyasına malik olaraq, daha şiş başlı günbəzlə örtülmüşdür.

Xatirə tikililəri memarlığı nöqteyi-nəzərindən Şamaxı rayonunun Kəllaxana kəndində yerləşən türbələr (XVII əsr) müəyyən maraq kəsb edir (şəkil 4). Təxminən 205x150 metr ərazi sahəsini əhatə edən bu kompleksə vaxtı ilə doqquz türbə daxil idi. Bu türbələrden ikisi tamamilən dağılmışdır. Yeddi türbələrin hər biri həm oxşar, həm də fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bütün salamat qalan türbələrin hündürlüyü eynidir. Onlar hamar yonulmuş ağ əhəng daşı ilə üzlənmişdir. Bu tikililərin ümumi xüsusiyyətləri sırasına onların həcm-məkan quruluşu aiddir.

Türbələrin gövdəsi səkkizbucaqlı prizma, örtükləri isə səkkizbucaqlı piramida şəklindədir. Kəllaxana türbələrinin fərqli memarlıq xüsusiyyətləri, əsasən, onların giriş qapılarında özünü biruzə verir. Bu tikililərin giriş qapısı müxtəlif konfigurasiyaya malik çərçivə ilə tərtib edilmişdir. Türbələrin



Şəkil 3. Fır Mərdəkan türbəsi ilə Türkmənistanda Fəxrəddin Razi türbəsinin müqayisəsi.



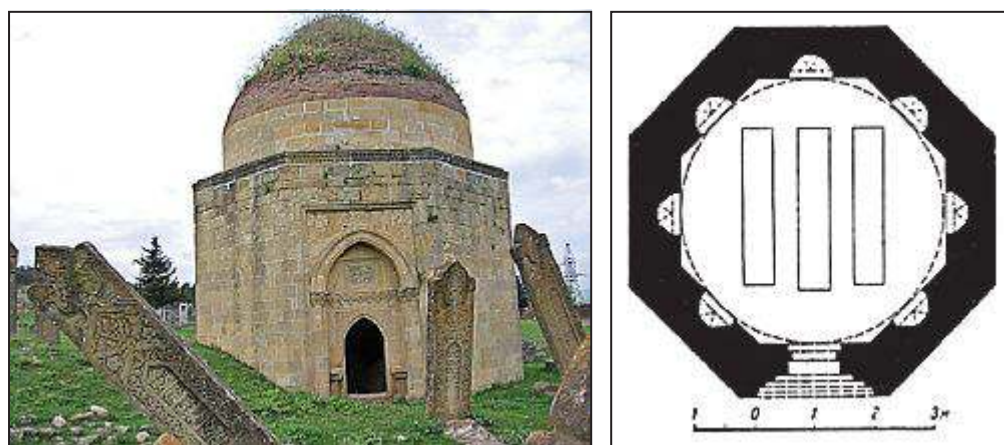
Şəkil 4. Şamaxı rayonunun Kəllaxana kəndində türbələr kompleksi.

birinin üzərində yerləşən kitabədən onun 1663-cü ildə Şəkar Əbdüləziz tərəfindən inşa edildiyi belli edilir. Kompleksin üçüncü türbəsinin qarşısında divar yerləşir. Bu divarın bir tərəfində giriş baştağından ibarət tikili yerləşir. Kompleksin ərazisi bir zamanlar Şirvanşahların ailə qəbirsanlığı idi.

Bəzi arxeoloqların fərziyyəsinə görə kompleks təkcə xatirə tikililərindən ibarət deyil. Burada karvansara da yerləşirdi. Burada aşkar edilən tikililərin qalıqları və kompleksin böyük karvan yolunda yerləşməsi bu ehtimalı təsdiq edir.

Şamaxı şəhərindən 1,5 km qərbdə dörd türbəsi salamat qalan Yeddi günbəz xatirə kompleksi yerləşir (şəkil 5). Digər türbələrin divar və günbəzləri dağılmışdır. Türbələr XVII əsrə aiddir. "Yeddi günbəz" türbələri ümumiyyətlə Azərbaycanın səkkizbucaqlı türbələri qrupuna daxildir. Lakin burada türbələrin yuxarı hissəsi piramida şəklində çadırvari günbəzlə deyil, adi günbəzlə örtülmüşdür. Digər Şamaxı türbələri kimi, bu türbələr kompleksi də ağ əhəng daşından inşa edilmişdir.

Bu türbələrdən birində son Şamaxı xanı olan Mustafa xanın ailəsi dəfn edilib. Burada aşkar edilən kitabədə tikilinin memarının adı – ustad Tağının adı həkk edilmişdir.



Şek. 5. Şamaxı şəhərində Yeddi günbəz kompleksində türbənin ümumi görünüşü və planı

Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbinin təmsilçisi olan Şamaxı türbələrinin fasadların dekorativ tərtibatı interyerin asketik ciddiliyi ilə təzad yaradır. Şamaxı rayonunun xatirə tikililərinin memarlıq cəhətdən aydın üslubi xüsusiyyətləri sırasına tikilinin daxili həcmnin fəza kompozisiyasının memarlıq kütləsinə üzvü surətdə uyğun gəlməsini; funksional cəhətdən sadə plan həllərinin dəqiqliyi və aydınlığını; memarlıq kütlələrinin fəza kompozisiyalarına

xas qarşılıqlı təzadlarını; memarlıq tikililərinin bədii tərtibat tamlığını; daş hörgünün hamarı üzərində yerləşdirilən və öz relyefi ilə səmərəli işıq-kölge yaradan azsaylı zəngin bəzək elementlərinin mövcudluğunu aid etmək olar. Bu abidələr üçün daş konstruksiyalar, tikililərin həcm-məkan həllinin lakonikliyi, daş üzərində sadə oyma naxış ornamentləri xarakterikdir. Bütün bu qeyd olunan memarlıq xüsusiyyətlərini demək olar ki bütün Şirvan-Abşeron memarlıq məktəbinə xas olan xatirə tikililərinə aid etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Мамед-заде К.М. Строительное искусство Азербайджана (с древнейших времен до XIX в.). Баку, 1983;
2. Мамед-заде К.М., Нуриев А.Б., Джабаров А.М. Ханега Пир-Мардакян. Баку, 1985;
3. М.А.Усейнов, Л.С.Бретаницкий, А.В.Саламзаде. история архитектуры Азербайджана. М., 1963.

Açar sözlər: xatirə tikililəri, türbə, orta əsr, Şamaxı rayonu, günbəz.

Айиша Джалилова (Азербайджан)

Мемориальные сооружения Шемахинского района

Эпоху зрелого средневековья можно назвать периодом расцвета мемориальной архитектуры Азербайджана. Мавзолеи Шемахинского района принадлежат к группе мемориальных сооружений Ширвано-Апшеронской средневековой архитектурной школы. Среди наиболее ранних типов мемориальных сооружений района является мавзолей Пир Мардакян в селении Геогляр, который относится к башенно-купольные типу мемориальных сооружений (XIII в.). С точки зрения архитектуры мемориальных комплексов Ширвано-Апшеронской группы представляют определенный интерес, расположенный в 1,5 км западнее города Шемахи мемориальный комплекс «Едди гумбез» (начало XVIII века) и мавзолей в селении Калахана Шемахинского района (XVII в.).

Ключевые слова: мемориальные сооружения, мавзолей, средневековье, Шемахинский район, купол.

Ayisha Jalilova (Azerbaijan)

Memorial erections of the Shemakha region

One could name advanced Middle Ages as the period of blossoming of memorial architecture of Azerbaijan. Mausoleums of the Shemakha region belong to the group of memorial buildings of Shirvan-Absheron medieval architectural school. One of the earliest types of memorial constructions in that region is the Pir Mardakyan mausoleum in the Geoglyar village. It belongs to the tower-dome type of memorial constructions (XIII cent). “Eddi Gumbaz”- “Seven domes” memorial complex (beginning of the XVIII century) located at 1,5 km to the west from the town of Shemakha and mausoleum in Galakhana village of Shemakha region (XVII century) are of special interest as bright examples of Shirvan-Absheron memorial architecture.

Keywords: memorial erections, mausoleum, Middle Ages, Shemakha district, the dome.